

♦♦♦ BIRÓ AURÉL – SEREMETYEFF-PAPP JÁNOS

Budapesti templomokban, közgyűjteményekben őrzött Szűz Mária-ábrázolású templomi zászlók I.

A TEMPLOMI ZÁSzlÓK TÖRTÉNETE

A templomi zászlókat a mai, körmeneteken használatos formájukban a középkor második felében kezdték alkalmazni és az elmúlt évszázadok során fejlesztették olyan méretűvé, amilyenek azokat napjainkban láthatjuk. A templomi zászlók használata, elterjedése szorosan összefügg a különféle vallásos szervezetek kialakulásával és virágzásával, valamint a Mária-kultusz és annak nyomán a hazai búcsújárás kibontakozásával.¹ A búcsús zászló az Isten, a védőszentek dicsőítése, az öröm és a diadal jele legyen. A búcsús zászlónak nemcsak jelképi szerepe volt a templomi körmenetben, hanem meghatározott funkciója is.² A mai Magyarországon található templomi zászlók nem régebbiek a XVII–XVIII. századnál. A legrégebbinek tartott körmeneti zászló (amelyek csak a közepe maradt meg) a Magyar Nemzeti Galériában (ltsz. 55.970) található, keletkezése a XVI. század végére tehető. Olaj-vászonkép, előlapján a Magyarok Nagyasszonya a gyermek Jézussal, akinek kezében vörös rózsza van, ezzel jelezvén, vérét adta értünk. A hátapon négy női szent (Alexandriai Szent Katalin, Szent Borbála, Szent Dorottya, Antiochiai Szent Margit) látható, a jellegzetes attribútumaikkal. A zászló származási helye ismeretlen.

¹ TOMISA Ilona, „... együtt a processiot ... járnák” *Körmeneti zászlók Magyarországon* (Paládi-Kovács Attila kiadása, Budapest 1998) 7.

² TOMISA Ilona, *A zászlóhasználat főbb alkalmai a katolikus népi vallásosságban*, in *Vallási Néprajz V. Jubileumi kötet. Tanulmánygyűjtemény a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának tevékenységének 10. évfordulójára* (Debrecen 1991) 280.

A XVI. századnál korábbi zászlókról keveset tudunk, néhánynak csak az említése maradt ránk pl. Képes Krónika, Szent István Legenda stb. Ennek a kornak a zászlói a történelem viharos évszázadai alatt megsemmisültek. A XVI–XVII. századtól festették a zászlót, amelynek anyaga selyem, damaszt és vászon lehetett. Festették magát a zászlókélmét is, ám gyakoribb volt, amikor a zászló mindkét lapjára erős vásznat rögzítettek, amelyen olajfestmény volt. A festményt keskeny selyempaszománnyal erősítették a zászlóra. Ezeknek az olaj-vászon festményeknek a művészi színvonala túlnyomó részben csekély művészi értékkel bír, emellett az ilyen középdísszel ellátott zászlók nem bizonyultak tartósnak. Az olajfestmények súlyúknál fogva a zászlólapot terheltek, ami legtöbb esetben szakadásukhoz vezetett. Emellett a festmények mivel nem voltak keretre rögzítve, idővel a hordozás és a nem mindig helyes tárolás során megrepedeztek, megtörték, ami a pigmentréteg kitöredezéséhez vezetett.

A zászlóábrázolások szorosan összefüggtek a helyi szent-kultusszal, nemzetiségi hagyományokkal, nemzeti szentekkel, az ország patrónájával, valamint az adott régióban működő szerzetesrendek és kegyurak kívánalmaival. A XV. századtól egyre gyakoribbá vált a magyarországi templomi zászlókon Szűz Mária megjelenítése. A török hódoltság alatt Mária, mint a Keresztények Segítségé – *Auxiliatrix Christianorum* – vonult be a köztudatba, a XVIII. században már a Regnum Marianum eszme (újra felélesztése) segíti a kultusz elmélyülését. Sok esetben a templom védőszentjeként is rákerült a zászlókra, ahol céhek is működtek ott a céhpatrónust és azok jelvényeit ábrázoló zászlókkal is találkozunk az adott templomban és annak adott oltáránál.³ A középkori templomi zászlók zömét a különféle céhek és vallásos egyesületek zászlói alkották.⁴ A templomi és hadizászlók végleges formai elkülönülése hazánkban a XVIII. századra tehető. A XVI. század elejétől lettek általánossá a keresztartós, alul három csúcsban végződő, hímezésekkel és rojtokkal ellátott templomi zászlók.⁵ A XV–XVI. századtól kezdve, a képhímzés elterjedésével a templomi zászlókat gazdagon díszítik ábrázolásokkal. A XVII. századtól a zászlódíszítés hanyatlásnak indult. Mint a többi templomi használati tárgy, úgy a zászlók is díszítésükben túlszűfoltta, bonyolulttá váltak. Jellemzőjük az arany-ezüstfo-

³ TOMISA 1998, 68–69.

⁴ Uo., 38.

⁵ Uo., 27.

⁶ Uo., 30–31.

⁷ SZÁNTAY SZÉMÁN István, *A Boldogságos Szűz a kelet képtiszteletében és legendáiban* (Szent István Társulat, Budapest 1959) 36.

⁸ TOMISA 1991, 284–285.

nállal való domborított hímzés. A XVIII. században terjedt el a vászonra való olajfestés, amely kevésbé törekedett művészi igények kielégítésére.⁶

A Boldogságos Szűz keleti képei egészen különbözőek a nyugaton megszokott ábrázolásoktól. A kelet szigorú szabályokat írt elő az Úr Jézus, a Boldogságos Szűz és a szentek ábrázolására. A művészi képzelet még a ruházat festésében és a dekoratív elemekben sem csaponghatott a történelmi valószerűség rovására. A Boldogságos Szűz ábrázolásakor a hagyomány szerint, a Szent Lukács evangélistától eredő képek voltak mintaadóak.⁷

A koraközépkorban külön sorolták fel a gyászzászlókat, mint a gyász kifejezőit a temetési szertartásokon. A fekete a liturgiában a gyász jele.⁸ A fekete színű kegyeleti zászlókat a templomban őrizték, de a temetés idején a gyászmenetben vitték, majd a ravatalozóban állították fel. Ha a halott valamilyen céhnek, illetve jámbor társulatnak tagja volt, a tagok égő fáklyákkal, a közösség zászlóival vonultak fel. Liturgikus verseket énekeltek a Szegény Lázárról, hogy a halott melléje jusson a paradicsomba.⁹ A zászlós temetkezésre 1456-ból ismerünk adatot, amikor Dengelei Pongrácz István erdélyi vajdát temették Budán úgy, hogy fekete zászlót vittek a temetkezési menet élén. A zászlókkal történő temetés Európa szerte elterjedt szokás volt a katolikusok körében már a koraközépkorban is. A zászlós lándzsa használata temetkezés során, illetve sírjelölés céljából, a katonai életmódot élő népek szokásai között szerepel. A temetési zászló használatára ugyancsak Erdélyből rendelkezünk adattal a XVII–XVIII. századra vonatkozóan. Apor Péter írta le, hogy rangos ember temetésekor fekete bakacsinnal leborított ló hátán lovagolt egy páncélba öltözött lovag, s kezében fekete zászlót tartott.¹⁰ A görög katolikusok a temetési menet élén keresztet és zászlókat visznek. A legtöbb, általunk megtekintett templomban láttunk feketére festett körmeneti keresztet temetésekhez, valamint egy pár fekete zászlót megfelelő képpel (Szent Mihály, tisztító tűz, stb.) díszítve. Tokajban még két vörös zászlót is használtak.¹¹ A középkor kollektív szelleme, amely egyébként olyan tökéletes kifejezője és megfelelője volt a népléleknek is, természetesen olyan jámbor társulatokat is teremtett, amelynek legfontosabb hivatása a meghalt hívekért való imádság, jótékonykodás volt,

⁹ EMMER Edit (szerk.), *Legyen akaratom szerint. Kegyeleti Katalógus* (Trio Produkció, Budapest 2000) 53.

¹⁰ NOVÁK László, *A temető helye a halottkultuszban, különös tekintettel a sír és sírmejelölés kérdésében, in Előmunkálatok a magyarság néprajzához. 10. Halottkultusz* (MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest 1982) 294–296.

¹¹ SASVÁRI László, *Görög katolikus szertartások, in Előmunkálatok a magyarság néprajzához. 10. Halottkultusz.* (MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest 1982) 393.

hogy a társulat tagjai ezzel is munkálkodjanak saját lelkük üdvösségén. Ilyen társulat volt a középkorban a Kalandosok társulata. Ezt a szerepet a XVII. században a Jó halál társulata váltotta fel, amelynek terjesztésében a jezsuiták is buzgólkodtak.¹²

A budai várban, a Nagyboldogasszony templomban több Jámbor társulat alakult, amelyből három köthető a Szűzanyához. 1698-as a Boldogasszony bemutatásáról nevezett társulat, melyet tanulók alakítottak meg. De számuk olyan nagy lett, hogy 1745-ben két külön társulattá vált, az idősebb tanulók a Gyümölcsoltó Boldogasszony nevet vették fel, e társulat elnöke maga Ferdinánd trónörökös, a későbbi uralkodó volt. A fiatalabb tanulók megtartották a társulat eredeti nevét, élükön magas rangú férfiak álltak. 1709-ben P. Mayerhauser Lambert megalapította a haldokló Jézus és Fájdalmas Anyáról nevezett társulatot (congregatio agoniae), amelyet VII. Sándor és XIII. Benedek pápa is megerősített. Célja volt a Szenvedő Üdvözítő és a Fájdalmas Anya tisztelete, a szent halál kiérdemlése és a holtakért való könyörgés. Igazgatója a templom koronkénti német szónoka. Tagjai a budai polgárok voltak.¹³

A búcsújárás a katolikus hívők egyik legjellemzőbb megnyilatkozása. Budapest-Krisztinaváros a XVIII–XIX. század folyamán még jelentős búcsújáróhely volt, a kultusz csak a nagyvárosi jelleg létrejötte után kezdett elsorvadni. Kialakulása egy itáliai származású budai polgárhoz, Francin Péterhez köthető, aki jámbor fogadalmat tett, hogy elzarándokol a Milanó melletti Vigezzóba, ha megkíméli az 1694. évi pestis. Hálából magával hozta a kegykép másolatát, ami itthon a XVIII. században csodatevő hírbe került. A mai Budapest másik pontján Máriaremete alakult búcsújáróhellyé, amelynek kegyképe a híres svájci német búcsújáróhely, Einsiedeln kegyképének másolata, amelyet Tolwieser Katalin hozott magával. Itt csakhamar csodatevő hírbe került és a bevándorolt németység lelki központjává vált. Mára elveszítette német jellegét.¹⁴ Fővárosunk harmadik Mária kegyközpontja Óbuda-Kiscell volt, a celli Szűz kegyképének másolatával a magyarság és a betelepült németység bensőséges kapcsolatot alakított ki. A XVIII. században Zichy László és Zichy Péter készítették másolatot a celli kegyképről.¹⁵

A Mária-egyesületek jámbor társulatokként alakultak a Boldogságos Szűz tiszteletének ápolására. A katolikus hitbuzgalmi életre, és főleg a leányok

¹³ NÉMETHY Lajos (Némethi), *Nagyboldogasszonyról nevezett Budapestvári Főtemplom történelme* (2. bőv. kiad., Esztergom 1876) 170–171.

¹⁴ BÁLINT 45–50.

¹⁵ BÁLINT 52.

¹⁶ BANGHA Béla S. J. (szerk.), *Katolikus Lexikon*. 3 (Magyar Kultúra, Budapest 1932) 277.

vallásos és erkölcsös nevelése volt a feladata. Legnevezetesebbek a Mária-kongregációk és az Irgalmas-nővérek által vezetett Mária-leányok társulatai voltak.¹⁶

A kenyérkereső nők valláserkölcisének fejlesztésére, szellemi és anyagi támogatására, az életben szükséges önállóság képzésére alapították az Országos Katolikus Nővédő Egyletet (Katolikus Nővédő Egyesület) 1896-ban. Az alkoholizmus és népbetegségek elleni előadásokkal, társasjátékokkal, karénnel, táncsal, kirándulásokkal és színielőadásokkal foglalkoztatták őket. Keretébe tartozott a Katolikus Anyák Köre, amelynek a fiatal keresztény anyák katolikus szellemű vezetése, erkölcsi támogatása volt a célja, 1946-ban oszlatták fel.¹⁷ A Katolikus Anyák Körét a fiatal anyák gyermekeikkel együtt látogatták, s amíg a gyermekekkel az egyik teremben játszottak, a másikban szabásra, varrásra, háztartási és gyermeknevelési ismeretekre tanították őket.¹⁸

1910–1934 között működött a Katolikus Leányok Országos Szövetsége. A budapesti helyi csoportok közül az 1925-ben alakult Mária, míg az 1926-ban alakult Sarlós Boldogasszony néven működött.¹⁹

1934-ben hívták életre a Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetségét, amely katolikus hitbuzgalmi és szociális segítő szervezet volt a munkásnők számára. Feladata volt a fiatal munkásnők érdekvédelme, szakképzése, vallási nevelése.²⁰ 1940-ben alakult a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége, amely hitbuzgalmi és érdekképviseleti egyesületként alakult. Az 1943-as átszervezéssel a városi katolikus nőmozgalom általános szövetsége lett, neve: Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége. Előadásokat tartottak, lelki napokat és kirándulásokat szerveztek. Megszervezték a tagok egészségvédelmét, étkeztetését. 1946 után egy része A.C. Dolgozók Nagyasszonya Csoportok néven működött tovább.²¹

A Credo-egyesület a katolikus férfiak tömörítésére alakult szervezet, melynek célja a katolikus világnézet és hitélet ápolása. Böle Kornél dominikánus atya alapította 1921-ben.²²

1920-ban alakult meg az első Szívőárda (Jézus Szíve-árda) Szegeden a Miasszonyunk zárdaiskolában. A legelterjedtebb vallásos gyermekszervezetünk volt. Célja a Jézus Szíve-tisztelet terjesztése a gyermekek között és általuk a családokban is. Külön lelkigyakorlatokat szerveztek a gyermekek és szülők

¹⁷ Diós István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 10* (Szent István Társulat, Budapest 2005) 220.

¹⁸ Diós István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 6* (Szent István Társulat, Budapest 2001) 337.

¹⁹ Uo., 364.

²⁰ Uo., 339.

²¹ Uo., 340.

²² BANGHA Béla S. J. (szerk.), *Katolikus Lexikon. 1* (Magyar Kultúra, Budapest 1931) 359.

részére, gárdanapokat tartottak és évente Szív-hetet rendeztek. A szervezet 1933 körül 170 000 tagot számlált.²³

Az Oltáregyesületet 1849-ben alapította Meuss Anna az Eucharisztia imádására és a szegény templomok oltárainak ellátására. Magyarországon 1859-ben Trautwein János és gróf Cziráky Jenőné, Budapesten 1903-ban Kanter Károly honosította meg. 1990-ben Központi Oltáregyesület néven élelt újjá.²⁴

A Mária Légiót 1921-ben Frank Duff alapította Dublinban, ez egy nemzetközi laikus apostolkodó mozgalom, melynek célja az Egyház szolgálata közös imával, tökéletes Mária-tisztelettel, karitatív tevékenységgel. Magyarországon 1989-ben alakult újjá.²⁵

A Mária-kongregáció, vallásos társulat, melynek feladata az, hogy a tagjait, a Mária-tisztelet magasabb fokon való gyakorlása által az önmegszentelés és apostolkodó buzgalom magasabb fokára nevelje. Vannak női, férfi és ifjúsági társulatok is. A mozgalmat XIII. Gergely pápa hagyta jóvá 1584-ben. Magyarországon a XVIII. század óta vannak női kongregációk.²⁶

A Rózsafüzér Társulat a legelterjedtebb testvérület az egész Egyházban, alapítójának Szent Domonkost tartják. Az első ilyennek tartott társulatot 1211-ben szervezte meg. Az első bizonyítottan és kifejezetten Rózsafüzér Társulatot 1470-ben Alanus de Rupe alapította. Célja a tagjainak a rózsafüzér imádkozásával való megszentelése. Magyarországon főleg az Élő Rózsafüzér társulat terjedt el.²⁷ Ezek az egyesületek is nagy előszeretettel használtak Mária-ábrázolású zászlókat.

A TEMPLOMI ZÁSzlÓK RÉSZEI

Mivel, mint említettük, a templomi zászlókat meghatározott alkalmakkor hordozták, ezért erre a célra alkalmas rudat készítettek nekik. A rúdnak elég hosszúnak kellett lennie, hogy a menetben a tömeg fölé magasodjanak, és mindenki jól láthassa azt. Ugyanakkor arra is ügyelni kellett, hogy a hosszúság ne menjen a szállíthatóság rovására. A rúd rendszerint két és fél, három és fél méter hosszú volt a zászlócsúccsal együtt. Erre rögzítették magát a zászlólapot.

A templomi zászlók legtöbb esetben kereszttrudasok. Ez a forma azért praktikus, mert a kereszttrúdról lelógva teljes felületük látható, mindkét oldalon.

²³ BANGHA Béla S. J. (szerk.), *Katolikus Lexikon. 4* (Magyar Kultúra, Budapest 1933) 279.

²⁴ DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 10* (Szent István Társulat, Budapest 2005) 97.

²⁵ DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 8* (Szent István Társulat, Budapest 2003) 655.

A zászlólapokat gyakran hármás, néha kettes, négyes végződésűre, képezik ki. Ezek tulajdonképpen hosszú hasítékok, melyek széleit rojttal vagy szegélyszalaggal díszítik. Szakszóval fanonnak hívunk ezeket a lelógó nyelveket. A fanonoknak nem csak díszítő szerepük van, hanem a végükre sokszor fém, vagy textilbojt is került. Ez utóbbiakat szükség esetén egybe lehetett fogni, ekkor az egyes fanonszeletek egymásra hajoltak, úgy hogy közben a zászlólap középképe viszonylag sima maradt. Az összefogásra akkor volt szükség, ha kivitték a zászlót a templomból és az alacsony kapun le kellett hajtani azt, úgy, hogy a menetben az elől haladóra ne lógjon rá, vagy ne akadjon be sehová. Kívül a templomon erős szél esetén szintén össze lehetett a fanonokat fogni a bojt segítségével, így nem lengett szabadon a zászló, nem tépte annyira a szél. Néha a fanonok egyenes, vagy íves záródásúak, ezekre nem került bojt, így nem lehet összefogni őket, csupán díszítés kedvéért lettek kialakítva erre a formára.

A zászlólap régebben szinte mindig háromrétegű volt: a két szélső réteg általában mintás selyemdamasztból készült, erre kerültek a hímezések és díszítések. A zászlólapon középen egy medalionszerű keretelésben olaj-vászon képet helyeztek el, aminek rendszerint hátul is volt egy hasonló párja. A festmény, és a gyakran alkalmazott súlyos fémhímezések annyira megterhelték volna a vékony damasztot, hogy rövid időn belül szakadás következik be. Ennek elkerülésére a két damaszt, vagy selyemréteg közé erős vásznat tettek, melynek teherhordó szerepe volt. Az olajfestményeket azonos méretűre készítették, így mindkettőt egyszerre lehetett felvarrni a zászlólapra. A varrást vékonyabb fémes, vagy textilszalaggal tüntették el. Ugyanezt a szalagot varrták legtöbbször a zászlólap széleire is, amit gyakran fém, vagy textilrojtokkal díszítették. A fémes szalagok és rojtok legtöbbször rézszálakból, vagy vékony, kenderből készült magszállra tekert rézfóliából készültek, melyeket sokszor aranyoztak, vagy ezüstöztek. Ritkábban ezüstöt is alkalmaztak e célra. Ennek az volt a hátránya, hogy az ezüst az aranyozás alatt idővel oxidálódott, vagy szulfidréteg alakult ki rajta, ezért elsötétedtek.

Vegyük sorra most a zászló egyes részeit

A zászlólap elő-, illetve hátlapból áll. Az előlapra kerül a templom védőszentje, illetve a teológiai, szakrális sorrend (Jézus, Mária, evangélisták, apostolok

²⁶ BANGHA Béla S. J. (szerk.), *Katolikus Lexikon. 3* (Magyar Kultúra, Budapest 1932) 279.

²⁷ DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 11* (Szent István Társulat, Budapest 2006) 743.

stb.), ezt a mozgatás (leszedés, visszahelyezés, rúdcseré stb.) során megváltoztathatták. Erre a zászlóleírásban utalást teszünk. Általában a zászló szabad széleire kerültek a rojtok,²⁸ de előfordul, hogy a bújtatóra is tettek. A fanon jellegű zászló,²⁹ ahol a zászlólap alja többször osztott (kettő, három vagy négy), amelynek vége lehet lekerekített, hegyes (háromszög alakú csúcsba futó), íves vagy téglalap alakú (1. ábra). Általában a bojtok³⁰ ezek végére kerülnek, de előfordul, hogy a keresztrúd egy-egy szélén található a hosszan lelógó bojt. Magát a zászlólapot keresztrúdra vagy közvetlenül a rúdra erősítik. Az előbbi labarum formának, míg az utóbbit lobogónak hívjuk.³¹ A lobogónál a zászlólap rövidebb oldalát szegekkel erősítik a rúdra. Mi az egyszerűség kedvéért mindkét típus esetében zászlólapról fogunk beszélni.

1. ÁBRA

²⁸ Sok fonalvégből álló szegélydísz, mely a szövettel egyben vagy külön készül. A szövettel egyben úgy készítik, hogy a szövet szélein láncfonalakat, illetve a vetülékfonalakat szabadon hagyják, és ekkor ezek alkotják a rojtot. A különálló rojtot úgy készítik, hogy a rojt szegélylécének megfelelően néhány láncfonalat vetnek fel és ezeken kívül a rojt szélességi méretének megfelelő távolban is egyet. Ezután vetülékül cérnát vagy zsinórt használnak, és ezt úgy szövik be, hogy ez a távolban álló láncfonalat is körülvegye. Szövés után a magában álló láncfonalat eltávolítják és az így szabaddá vált fonalhurokakat összesodorják, ami által sodrott rojtot nyernek, vagy félévágják a hurokakat és vágott rojt áll elő. *Pallas Nagy Lexikon. 14* (Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1897) 620.

2. ÁBRA

A többnyire *festett rúd* (leggyakrabban fa), tetejét általában sárgaréz zászlócsúcs díszíti, amely lehet kereszt, lándzsa, gyertyaláng, gömb illetve Jézus és Mária monogram megjelenítésű. A rúd felső részén keresztrudas zászlók esetében sárgaréz akasztókampó található, erre akasztják rá a zászlót. De az is előfordul, hogy a zászlót egy merevítő fémrúdon lévő fémkarikákkal rögzítik

²⁹ PANDULA Attila, *Vexillológia*, in KÁLLAY István (szerk.), *A történelem segéd tudományai* (ELTE-BTK, Budapest 1986) 231.

³⁰ Egy csomóban egyesített fonalak. *Pallas Nagy Lexikon*. 3 (Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1893) 427.

³¹ ZNAMIEROWSKI, Alfred, *Zászlóenciklopédia. Nemzetek, országok és népek zászlóinak és lobogóinak legteljesebb kézikönyve* (Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest 2000) 25.

a rúdra. A rúdon gyakran kb. félmagasságban golyvás díszítőelem is található. Hosszabb zászlórúd esetében itt toldják azt össze két rövidebb darabból.

A *keresztrúd* végeit leggyakrabban sárgaréz záróelemekkel ékesítik. A zászlót a zászlólap tetején lévő bújtató segítségével helyezik a keresztrúdra, majd kb. tíz centiméterenként kárpitosszegekkel rárögzítik. A keresztrúdon két furat is található, ezeken keresztül rögzítik fel a rendszerint sárgarézből készült díszes akasztóelemet, amelyet sárgaréz csavarral erősítenek oda. Csavar feje (rendszerint szögletes) az előlapon, míg az szárnyas anya a hátlapon látható. Az akasztóelemnek általában az eleje a megmunkált (ez mutatja a zászló előlapját), de előfordul, hogy mindkét oldala díszített. A Kispeszt–Wekerletelep – Szent József templom zászlaja (2. ábra) azért érdekes, mert korábban az előlapot és hátlapot felcserélték. A szakrális sorrend értelmében Magyarok Nagyasszonya ábrázolás kerül az előlapra – nem úgy mint az ábrán látható –, míg a Mária neveltetése a hátlapra.

A zászló tartozéka lehet még a *zászlószalag*, amelyet a keresztrúdra kötnek fel, erre hímezték a zászlóanya (az a köztisztelőben álló hölgy, aki a zászló felszentelésekor védnökséget vállalt felette) nevét, esetleg vallásos jelmondatot és dátumot.

A *zászlószeg* nem szorosan vett tartozéka a zászlónak, viszonylag ritkán találkozunk vele. Alakja gyakran címerpajzsra emlékeztető, hosszanti irányban enyhén ívelt kialakítású, hátoldalán pedig szegszár található. A zászlórúdba szokták beverni. Rajta a Szentháromság, a szentelő pap vagy püspök, a zászlóanya, a város előljáróinak, illetve azon polgárok nevei szerepelnek, akik a zászló készítéséhez adományukkal járultak hozzá.³²

A zászlókkal kapcsolatos egyházi előírások

A katolikus egyház a zászlók használatáról és a templomba történő elhelyezésükről szigorúan veendő szabályzatban, mondhatni törvényekben rendelkezett. Ezek közül néhányat idézünk:

Szentelmények 8. §. Zászlószentelés: *Non esse benedicenda vexilla, nisi earum societatum, quarum statuta ab auctoritate ecclesiastica adprobata*

³² ZNAMIEROWSKI 24–38.

³³ Csak akkor szentelik fel a zászlót, ha olyan egylet/társulaté, amelynek szabályzatát az egyházi hatóságok is elismerték, attól valamilyen módon függnék. *A zászlón valamilyen vallási jel legyen: GEISZ Antal, Egyházi közigazgatás* (ford. Simon Katalin; Csanádegyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár 1910) 154.

³⁴ GEISZ Antal, *Egyházi közigazgatás* (Csanádegyházmegyei könyvnyomda, Temesvár 1910) 154. *A Rituale Romanum: a tridenti zsinat (1545–1563) után V. Pál pápa által 1614-ben a római szertartás számára kiadott rituálé. 1752-ben kiegészítésekkel, 1884-ben függelékekkel látták el, 1913-ban új kiadást készítettek. A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) után részleteiben adták ki a megújított Rituale*

fuertint, ab eaque aliquo modo dependeant et aliquod religionis signum, nullum autem emblemata reprobandum prae se ferant. (S. C. Inqu. 3. Sept. 1887.)³³

A zászlók szentelésénél a plébános követelje ezen feltételek betartását. Kétes esetekben forduljon a püspökéhez tanácsért. A zászlószenteléshez nem kell felhatalmazást kérni.³⁴

A zászló megáldása a *Rituale Romanum*ban szereplő formula szerint:

Atya: Segítségünk az Úr nevében.

Hívek: Aki az eget és a földet alkotta.

Atya: Az Úr legyen veletek:

Hívek: És a te lelkeddel.

Atya: Könyörögjünk. Urunk Jézus Krisztus, akinek az egyháza mintegy az őrhely élére lett rendelve: áldd meg [keresztet vet] ezt a zászlót, hogy minden ezáltal neked az Úr Istennek a gyakorló katonák, boldog N. (vagy boldog N) közbenjárása által a látható és láthatatlan ellenségeit ebben az életünkben legyőzzem, és a győzelem után az egekben diadalmaskodni merészeljünk. Általad Jézus Krisztus, aki élsz és uralkodsz az Atyaistennel és a Szentlélekkel együtt, mindörökkön örökké.

Hívek: Ámen.

Atya: Meghinti szentelt vízzel a zászlót.³⁵

A körmeneteknél a keresztet vigyék elől, és ahol szokásban van, ott a szentképpel ellátott zászlót is, amely nem katonai zászló vagy háromszögletű formájú.³⁶

A templom felszerelése 7. §. Zászlók: Non licet in Ecclesia admittere nisi vexilla religiosa, et pro quibus habetur formula benedictionis in Rituali Romano. (S. Rituum Congregatio 11. Jul. 1887.)³⁷ Az egyletek és társulatok zászlói csak akkor helyezhetők el a templomban, ha valamely szentkép vagy vallásos jelvény van rajtuk, illetve meg vannak szentelve (S. C. Inqu. 3. Sept. 1887.) Nemzeti zászlókat a templomban csak akkor lehet elhelyezni, ha különben zavargástól vagy más komoly veszedelemtől lehet tartani. (S. C. Inqu. 24. Nov. 1897.)³⁸

Romanumot. Vö. Diós István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 11* (Szent István Társulat, Budapest 2006) 631.

³⁵ *Rituale Romanum*, 14. Bármely társaság körmeneti zászlajának megáldása (Editio Juxta Typicam Vaticanam, 1925. június 10.) vö. <http://www.liturgia.it/ritrom.pdf>. Beke Margit és Simon Katalin fordítása.

³⁶ *Rituale Romanum*, IX. cikkely. A körmenetről. 5. pont. Simon Katalin fordítása.

³⁷ Csak vallásos zászlókat lehet a templomban elhelyezni, amely *Uo.* szerint van megáldva (Simon Katalin fordítása).

³⁸ GEISZ 207.

Javadalom 6. §. A leltár: A templomi zászlók leltárát a templom szentelményei és szerelvényei között tüntették fel.³⁹

Az 1941. évi Esztergomi főegyházmegyei zsinat 215. §-a szerint a zászlókat nem a padokhoz erősítve,⁴⁰ hanem a falak mentén kellett őrizni, ha azok a mellékkápolnába vagy raktárhelyiségbe nem helyezhetők.⁴¹ A 204. §. szerint a zászlókat úgy helyezték el, hogy sem a közlekedést, sem az oltárra és a szószékre látást nem akadályozta.⁴²

A zászlókat a szentély két oldalán helyezik el, de bárhol másutt is díszíthetik a belső teret. Több helyen a sekrestyében tartják és csak ünnepeken vagy körmeneteken veszik elő.⁴³

A SZŰZ MÁRIA-ÁBRÁZOLÁSÚ ZÁSzlÓK ADATGYŰJTÉSÉNEK HELYSZÍNEI

Budapesten 54 katolikus templomból került elő Szűz Mária-ábrázolású zászló, ebből 52 templom a főegyházmegyéhez, 1-1 templom a székesfehérvári illetve a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyéhez tartozik. Emellett a Szeplőtelen Szív Alapítvány, az orosz ortodox és a szerb ortodox templom is őriz Szűz Mária-ábrázolású zászlókat, valamint több múzeumban (Albertfalvi Helytörténeti Gyűjtemény és Iskolamúzeum, Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, Iparművészeti Múzeum, Kegyeleti Múzeum, Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum, Néprajzi Múzeum) és magángyűjteményben is találunk Szűz Mária-ábrázolású templomi zászlót. Az országos gyűjtőkörrel rendelkező múzeumoknál nem mindegyik zászló köthető a fővároshoz. Ezek felmérése 2005–2007, illetve 2011–2012 között készült.

³⁹ Ez a példa a nákófalvai plébánia leltárából való. GEISZ 17.

⁴⁰ Néhány templomban (például a tabáni Alexandriai Szent Katalin) még a régi szokás szerint a padokhoz erősítve őrzik a templomi zászlókat.

⁴¹ *A szent helyek és idők. A templom*, in *Az Esztergomi 1941. évi főegyházmegyei zsinat határozatai. 1941. november 11–12.* (Főegyházmegyei Hivatal, Budapest 1942) 81.

⁴² *A szent helyek és idők. A templom*, 78.

⁴³ Diós István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 13* (Szent István Társulat, Budapest 2008) 828–829.

⁴⁴ A Csodásérem története 1830-ra nyúlik vissza, amikor Labouré Katalinnak megjelent a Szűzanya, aki megbízást adott Katalinnak, hogy készítsen érmet. Ennek felirata: *Óh, bűn nélkül fogantatott Szűz Mária, könyörögj érettünk, kik hozzád menekszünk.* Vö. Diós István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 2* (Szent István Társulat, Budapest 1993) 473.

⁴⁵ Az első képi ábrázolása I. Mátyás király (1458–1490) pénzein látható. GEDAI István, *Magyar uralkodók pénzeiken* (Zrínyi Kiadó, Budapest 1991) 95.

A XVI. század előttről nincs Mária-ábrázolású zászló, 1-1 darab található a XVI. illetve a XVIII. századból. A legtöbb zászló a XIX–XX. század fordulójából, illetve a XX. század első évtizedeiből való. 1948–1990 között a kommunizmus évei alatt kevés zászlót készítettek. Sajnálatos módon, ezen túlmenően még ma is sok templomban találhatóak olyan zászlók, melyek használaton kívül vannak. Jó esetben ezeket szakszerűen tárolják, de sajnos igen gyakran előfordul, hogy méltatlan körülmények között, károsító hatásoknak kitéve sorsukra hagyják őket.

Megkülönböztetünk elsődleges-(Máriamennybemenetele, Magyarok Nagyasszonya és a korona felajánlás, Mária Szeplőtelen Szíve, Szeplőtelen Szűz a Csodásérmű Mária,⁴⁴ Mária monogram, Köpenyes Madonna, Sarlós Boldogasszony, Mária neveltetése, Segítő Mária, Szűzanya a kised Jézussal, Fájdalmas Szűzanya, Jótanács Anyja, Rózsafüzér Királynéja, stb.) és másodlagos (Hazatérő Szent Család, Szent Család az ácsműhelyben, Jézus születése, Szent József halála) Szűz Mária-ábrázolású zászlókat.

Közülük az egyik leggyakoribb és a szívünknek legkedvesebb a Magyarok Nagyasszonya-ábrázolás.⁴⁵ Ezeken a Szűzanya a felhőkön trónol (Jel 12,1) vagy a kék éggömbön áll,⁴⁶ fénysugarakkal övezett, lába alatt holdsarló, illetve kígyóra tapos. Fején rendszerint a magyarok Szent Koronája és fehér fátyol, ölében, vagy baljában rendszerint az ülő (ritkán álló) gyermek Jézus. Mária jobbájában a magyar jogar, lábánál a magyar kis címer, Jézus kezében a világmindenséget szimbolizáló kék éggömb a kereszttel, vagy az Anjou-címeres magyar országalma a kettőskereszttel. Mária öltözete vörös (rózsaszín) és kék, esetleg az Ő képével ékesített magyar koronázási palást. Ez a típus, kisebb módosításokkal a két világháború között bevett forma lett.

Mária néha Árpád-házi magyar szentek (Szent Imre herceg, Szent László király, Szent Margit) körében foglal helyet. Ehhez az ábrázolási típushoz sorolható Szent István király 1038. augusztus 15-i korona-felajánlása⁴⁷ (a

⁴⁶ Krisztus és Mária a kozmosz gömbjén áll vagy trónol. Ugyanez a gömb látható Jézus kezében, aki a világmindenség felett uralkodik. SEIBERT, Jutta (szerk.), *A keresztény művészet lexikona* (Corvina, Budapest 1994) 107.

⁴⁷ „Ég királynője, e világ jeles újjászervezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nekik utolsó istenhozzádot mondva lelkemet kezébe ajánlom.”: *Szent István király Legendája Hartvik püspöktől*, in ÉRSZEGI Géza (szerk.), *Árpád-kori Legendák és Intelmek. Szentek a magyar középkorból. 1* (Osiris, Budapest 1999) 42. A Boldogságos Szűz tisztelete az Úr Jézus szeretetének záloga. A Szent Szűz nemcsak Magyarország királynéja, hanem a mennyország, a kereszténység és az emberiség királynéja is. A történelemben azonban mégis a magyarság ajánlotta fel neki elsőként a hazáját. Vö. PROHÁSZKA Ottokár, *Élet igéi. Szentek ünnepei. 3* (Szent István Társulat, Budapest, é. n.) 29–32. Hosszú évszázadokra ez a hagyomány határozta (határozza) meg a magyarság Mária-kultuszát, így lett Isten Anyja Patrona Hungariae, Magyarország pedig Regnum Marianum. A keresztény Magyarországot

magyar államiság szakrális alapja). István (997-től fejedelem, 1000–1038 király) halálos ágyán ajánlotta fel az országát a Boldogságos Szűznek. Istvánt érett vagy agg uralkodó képében jelenítik meg, aki vörös párnára helyezett Szent Koronát (koronázási ékszerekkel együtt: jogar, országalma, kard), egy templom oltáránál (fehérvári Nagyboldogasszony)⁴⁸ a Magyarok Nagyasszonya lába elé teszi. István gyakran nemzeti színeket megjelenítő, uralkodói öltözetben (vagy hátán a koronázási paláttal) térdel és az oltárasztalra helyezi koronáját. Az oltárasztal sarkában a magyar kis címer, mellette István Intelmei vagy Törvénykönyve. Az oltárképen az említett Magyarok Nagyasszonya-ábrázolás. A nemzeti színek mellett, a magyaros virágok (tulipán, pipacs, bazsarózsa) és növények (búza, szőlő, szőlőlevél, gránátalma stb.) díszítik a zászló széleit. A keleti hagyományokat tükrözi, hogy a zászló anyagán, vagy mintáján gránátalma, búzavirág és tulipán motívumok is előfordulnak.⁴⁹

Az 1920-as Trianoni Békediktátum után a Regnum Marianum (ezeréves határok) hangsúlyozása is nagyobb teret nyert, kiemelve, hogy az elcsatolt területek felett továbbra is a Magyarok Nagyasszonya tölti be a szakrális királynői címet. Egyedi, és szintén ehhez az ábrázolási formához sorolható, amikor Szent Imre herceg egy Mária-oltárnál teszi szüzességi felajánlását a Magyarok Nagyasszonyának.

A zászlókészítők nagyon gyakran a nemzeti színeket, kettős kereszt címerelemeket jelenítették a Mária ábrázolású zászlókon, sőt néha ősi magyar éltető, vagy szarvast is festettek, hímeztek rájuk.

Máriát (Szeplőtelen Szűz, Csodásérmű Mária; Szeplőtelen Szűz, Immaculata stb.), valamint bizonyos szenteket leginkább hófehér liliummal ábrázolják, amely a szűzi tisztaság és ártatlanság jelképe.⁵⁰

Az olaj-vászonképpel díszített zászlókat az 1920-as, illetve az 1930-as évekig készítették, de ekkor már géppel hímzett, vagy színes papírnyomattal ellátott zászlót is használtak. A fémrojtokat, fémbajtókat felváltotta a textilrojt

---

István király két világ határán alkotta meg. Személyében ötvöződött a pogány isten-királyság és az Ószövetségből ihletett, Isten kegyelméből való uralkodói méltóság. Pogány nemzetiségének totemisztikus eredethagyományja, választottsága az Árpád-ház szentségi tekintélyében élt tovább. Anonymus szerint Álmos szent volt, mivel tőle származtak a magyar szent királyok, pogányként is méltónak találtatott a Szentlélek ajándékára. Az Emese-szimbólum (Emese álma) érteti meg velünk István király és az Árpád-ház feltűnő Boldogasszony-kultuszát, a nemzet Mária oltalmába ajánlását. Vö. DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 5* (Szent István Társulat, Budapest 2000) 470.

⁴⁸ A források nem említik István halálának a helyét, de a fehérvári templomot halála előtt gyorsan felszentelték. Vö. BOGYAY Tamás, *Stephanus Rex* (Ecclesia Kiadó, Budapest 1988) 117.

és textilbojt. A zászlólap is egyre inkább kezd egyszerűsödni, minősége romlani. A természetes selymet már sokszor felváltja a műselyem. A kétlapos, középen merevítő vászonnal ellátott zászlólapok helyett megjelennek az egylaposak, melyek vékonyak, kisebb súlyúak, igénytelenebbek. De egyszerűsödik a zászlólap mintázata, díszítése is. A kezdeti Krisztus- és Mária monogram, különböző kereszttek mellett szőlő (Krisztus vére az áldozásnál), búza (Krisztus teste az áldozásnál), vörös rózsza (Máriára utal) mintázat mára például pont jellegű mintázatra egyszerűsödött. A zászlók díszítésének a minősége és mennyisége is csökkent. A zászlók között láthatunk művészi és naiv megfogalmazású kompozíciókat. A dús arany- és ezüstszálas hímzések megszűntek. A XX. századra a rövid latin nyelvű festett imafeliratok és a védőszentek nevei mellett, megjelent a hímzett magyar nyelvű, templom illetve az egyesület (pl. Rózsafűzér, Oltáregyesület) megnevezése. Az 1940-es évektől a zászlókat már inkább csak magyar nyelvű feliratok díszítették. Ugyanez az egyszerűség elmondható a zászlószalagra, zászlórúdra, keresztúdra és a zászlócsúcsra és egyéb zászlóelemekre is. A sárgaréz zászlócsúcsot és zászlóelemeket egyszerűbb fémre (arany, vagy rézszínűre galvanizált bádog, vagy „kályhaarannyal” megfestett alumínium), illetve fára cserélték.

A zászlólapok felcserélése ott történt meg, ahol azt időközben megváltoztatták. Így azelőlapot mindig aszkrális-teológiai sorrendfigyelembevételével neveztük meg: a templom tituláris szentje, Jézus Krisztus, Szűz Mária, az evangélisták, az apostolok, a magyar szentek stb. Ezt a zászlók leírásában külön ki is emeltük.

A zászlókat templomszentelésre, nagyobb eseményekre, például az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszusra (3. ábra),⁵¹ az 1947–1948-as Boldogasszony Évére (4. ábra,⁵² 5. ábra),⁵³ az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára (6. ábra),⁵⁴ illetve a 2007-es városmisszió⁵⁵ Szűz Mária-ábrázolású zászlót készítettek, illetve használtak.

⁴⁹ Diós István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. 10* (Szent István Társulat, Budapest 2005) 384.

⁵⁰ SEIBERT 206–207.

⁵¹ *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve* (Szent István Társulat, Budapest 1938) 224.

⁵² MÉSZÁROS István, *Boldogasszony Éve 1947/48* (Ecclesia Kiadó, Budapest 1994) A nemzeti Mária-kongresszus ifjúsági szentmiséjén, kép.

⁵³ MÉSZÁROS, Mindszenty bíboros a budavári Boldogasszony-templom lorettói kápolnájában, kép.

⁵⁴ Szilárdfy Zoltán ajándéka.

⁵⁵ *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára és évkönyve* (Budapest 2007) 361.

3. ÁBRA

4. ÁBRA

5. ÁBRA

6. ÁBRA

A templomi zászlók egy része mára már használaton kívülre került. De van olyan, Máriához köthető zászló is, amelynek nem a zászlólapjára, került ábrázolása, hanem csak a zászlócsúcsára. Példa erre az 1847-ben készült a négyyszögű fehér selyemből készült zászlót (talán templomi lehetett), arany rojtokkal. A lelógó sarkok körül a foszladozó alsó sarkon arany bojt látható. A zászló mindkét oldalán körbe aranyfestésű tölgyfaleveles díszítés, a sarkokban szárnyas angyalfejek. Az egyik oldalon középen, aranyfestésű tölgyfalevel koszorú van, amelynek egymás felé hajló két ága között a Szent Korona, illetve Szent Lipót olajfestésű álló képe látható. A koszorú felett arany betűk: *ISTEN FÉLELME A BOLDOGSÁG KUTFEJE*, alatta 1847. A másik oldalon ugyanolyan koszorúban egy kisdedet a sárkánytól megvédő őrangyal olajfestésű képe. A koszorú felett arany betűk: *VÉDŐ KEZED ÉGBE VEZET*, alatta 1847 olvasható. A kép *Jakob Warschag Pesth* jelzéssel van ellátva. A fehérre festett zászlórúd végén sárga fémgömbön egy sárgaréz lándzsa forma, amelynek egyik oldalán a magyar címer domborképe, 1847. évszámmal, a másik oldalon pedig Szűz Mária látható Jézussal. A lándzsa élébe a következő körirat van bevésve: *Készült 1847-dik évben Pelczer Lipót város nemzeti iskola tanítója s növendékei által.*⁵⁶

Nem fővárosi vonatkozású, de ideiglenesen a pesti Krisztus Király Plébánia falát díszítette egy Magyarok Nagyasszonya zászló (7. ábra).

7. ÁBRA

⁵⁶ BTM-Kiscelli Múzeum. Leltári szám: 1321. A zászló Duwald Kornéltól került a múzeumba. BFL VIII. 3803. a. 4. Budapest Székesfőváros Történeti Múzeum. A Székesfővárosi Múzeum Gyűjteményi jegyzéke 1922. 2–791. o.

Oltárra is festettek zászlót lásd a kőbányai Szent László templom oltára. Itt Szent László király mögött látható egy Magyarok Nagyasszonya zászló (8. ábra).

8. ÁBRA

De készültek nem hagyományos Szűz Mária-ábrázolású zászlók is, amelyeket nem templomban őriznek. 2006-ban Csíksomlyói kegytemplomban szentelte P. Asztrik ferences apát a Rajna László gyűjteményében lévő zászlót, amelyen Szűz Mária szobor látható (9. ábra). 2006-ban Pilisszántón szentelte Árva Vince pálos szerzetes Rajna László gyűjteményében lévő zászlót, amelynek tetején kereszt található. Ezen egy kis ovális alakú, fém Szűz Mária érem látható (10. ábra).⁵⁷

Budapesten olyan XX. század elején készült, hímzett, hármasszélyes zászló is (11. ábra) előkerült, amely ismeretlen helyről származik. Az előlapon Piéta, hátlapon a Lucifert letaszító Szent Mihály arkangyal látható.⁵⁸

Hármasszélyes zászló idéz a XIV. kerületi Regnum Marianum templom 2012-ben készült fehér, ezüstszállal átszőtt brokátzászlaja (12. ábra), amely még felszentelés előtt áll. A zászló mérete 86 x 120 cm, az előlapon a Lourdes-i Mária, hátlapon a fatimai Szűz Mária-képe. A festmények, textúrát imitáló műanyag lapra lett nyomtatva. Felül a bújatón és alul a zászlón ezüst fémrojt.⁵⁹

9. ÁBRA

10. ÁBRA

⁵⁷ Saját gyűjtés 2011.

⁵⁸ Saját felmérés 2012. május 2.

⁵⁹ Saját felmérés 2012. április 26.

11. ÁBRA

12. ÁBRA

ZÁSZLÓKÉSZÍTŐK

A mai főváros területén többek között az Engel Hungária Zászló és Díszítő Vállalat (13. ábra),⁶⁰ az Első Magyar Zászlógyár (14. ábra), az óbudai Jó Pásztor nővérek, az Örökimádás apácai készítettek zászlókat.

A Rétay és Benedek vállalkozás az egyházi berendezési tárgyak mellett festészeti és hímző műhelyet is létesített. Itt készültek nagy számban a görög és latin egyházak valamint az oltáregyletek, plébániák számára a hímzett textíliák és zászlók. Megrendelésre társulati és egyleti stb. zászlókat is legyártottak. Amiseruha és zászlókészítő üzem a belvárosi Sörház utca 8. szám alatt működött.⁶¹

Az egyik legismertebb cég az 1863-ban alakult Oberbauer Alajos és Utóda, amely a IV. kerület, Váci utca 15. szám (1880-tól a Váci utca 14.) alatt működött, mint egyházi szer- és misemondóruha kereskedési üzlet. Oberbauer egyházi zászlókat különféle színben, és méretben teveszőr vagy selyem damasztból kínál. A választék színes volt többek között lehetett olajfestett képpel ellátott aranyozott rojtos zászlót is rendelni. Ezen fölül hozzá vásárolhattak fényezett rudat, aranyozott vagy bronz keresztel. A céhes időkből még különféle céhzászlókat is kínált, amely teveszőr és selyem damaszt anyagból készült, sokféle színben. Ezeket olajfestett képekkel és feliratokkal díszítettek, zászlórúd, bojtok, zászlócsúcs kiegészítőkkel lehetett vásárolni.⁶² A tulajdonos 1883-ban bekövezett halála után az üzletet az özvegy Oberbauer Gróza Mária vette át, ekkor lett a vállalkozás neve Oberbauer A. Utóda. Az 1928. szeptember 24-én kiállított iparigazolványból kiderül, hogy a vállalkozás társtulajdonosai (özv. Kronberg Józsefné sz. Bástár Karolina, Kronberg Alajos, Kronberg József, dr. Kronberg László, Dán Jánosné sz. Kronberg Erzsébet) templomberendező- és felszerelő vállalkozó és zászlókészítő ipart gyakorolnak. A Budapesti Megyei Bíróság, mint cégbíróság 1642/1953. számú végzése szerint: „*Ha iparigazolványa /uk/ már megszűnt, úgy a Kt. 21. §-a alapján kiszabható 24.000 Ft-ig terjedő pénzbírság terhe mellett 15 napon belül szabályszerűen kérje /k/ a cég törlését az ipar megszűntető határozat csatolásával.*”⁶³

⁶⁰ BFL VII. 2. e. Cégbírósági iratok, Hungária Zászló és Díszítő Vállalat, Cg. 30848. A cég XIX–XX. század fordulóján alakult, amely 1912-ben a Gróf Károlyi utca 28. szám alatt működött, 1916-tól a Papnövelde utca 4-6. szám alá költözött. A vállalkozás 1948-ig Balázs-Hungária Zászlógyár és Díszítési Vállalat Kft. néven működött. TÖRÖK Róbert, Zászlógyártás és kereskedelem Budapesten (kézirat; Budapest 2012) 10.

⁶¹ TÖRÖK 2. Lásd még Rétay és Benedek számláját a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum kereskedelmi dokumentációs gyűjteményében. A számla megjelent: S. NAGY Anikó, *Kereskedővilág. Szemelvények a magyar kereskedelem történetéből* (Mundus Kiadó, Budapest 2007) 42.

⁶² TÖRÖK 3.

⁶³ BFL VII. 2. e. Cégbírósági iratok, Oberbauer A. Utóda, Cg. 20054.

Az egykori IV. kerület Régiposta 7. szám alatt működött a Gloria zászlók nevű cég.⁶⁴

A Váci utca 17. számú házban az 1890-es évek végéig működött Gavora József egyház-felszerelési vállalat, amely az 1896-os hirdetésében egyházi, társulati zászlókat, tűzoltó, iskolás, gyermek-, és Mária társulati-, ipartársulati-, dalegyleti-, és temetkezési egyleti zászlókat ajánlott.⁶⁵

Brunner Ch. (Károly) bejegyzett cége szintén a Váci utcában (9.) működött, amely egy 1871-ben megjelent hirdetésben nemzeti színű zászlót, dalárda zászlót (festett címerekkel, líra motívummal) céhes és iskolai zászlót, valamint házakra kitűzött zászlót kínált.⁶⁶

1842-ben Rumbold Jakab festő nyitja meg címfestészeti vállalkozását, amely 1869-ben az I. kerületi Fő utca 27. szám alatt dolgozott. 1888-as cégek kézikönyvében megjelent hirdetésük szerint már zászlót is készítettek.⁶⁷

Emmerling Adolf tűzijáték-, lampion-, fáklya-, zászló- és farsangi cikkek gyárával a századforduló körül találkozhatunk a szaknévsorokban. A cég üzlete és központi irodája a Gróf Károlyi utca 26. szám alatt működött, amely 1930-as évektől már zászlógyártó vállalkozás is egyben. A zászlók mellé 1941-ben fényezett, szétcsavarható zászlórudakat ajánlott, zászlószegekkel (névveréssel) nagyság szerint. A zászlószalagokat selyemből gépileg hímezve készítette, valamint árult viaszos vászonból készült zászlóvédő tokot is. A vállalkozás még 1948-ig nyomon követhető.⁶⁸

Linhart Vilmos műcimer és címfestőként működött, amely XIX. század végétől a VIII. kerületi Hunyadi utca 27. szám alatt működött, mint zászlógyár. Később ugyanitt a Futó utca 48. szám alatt szerepelt. 1898-ban az 1848-as szabadságharc 50-ik évfordulójára ajánlja feliratos, aranyozott rúddal ellátott különféle méretű rojtos és bojtos zászlóit. 1903-ban zászlók, címerek és díszítmények készítésével hirdeti magát. 1912-ben egyleti, választási és díszzászlók valamint jelvények gyártását kínálja.⁶⁹

Tiller Mór és testvére Samu az 1860-as évek végén alapították meg a Váci utca 35. szám alatt rangos üzletüket. A katonai zászlók gyártása mellett kiemelt árucikként árjegyzékükben a tűzoltó zászlókat jelölték meg. Ezeket különféle

⁶⁴ Saját felmérés 2006.

⁶⁵ TÖRÖK 4.

⁶⁶ TÖRÖK 5–6.

⁶⁷ TÖRÖK 6.

⁶⁸ TÖRÖK 8–9.

⁶⁹ TÖRÖK 10–11.

⁷⁰ TÖRÖK 11–12.

hímzéssel, de felirattal, címerrel, szentképpel vagy éppen koszorúval ellátott zászló is a rendelkezésre állt. Zömében selyemszövetet és posztót használtak alapanyagaként. A zászló kiegészítőket is gazdagon kínáltak: zászlócsúcsot, feliratos különféle alapanyagú zászlószegeket, zászlószentelési kalapácsot és emlékérmeket ajánlottak vásárlóiknak.⁷⁰

1883-ban alapította meg kézimunka műhelyét Bérczi D. Sándor a VI. kerület Dessewffy-utca 5. szám alatti bérházban. A cég később a Petőfi Sándor utca 10. szám alá költözött. A vállalkozás akár arany és selyemhímzéssel zászlókat és zászlószalagokat készítettek ipar és kereskedelmi testületeknek, ifjúsági egyesület- és tanintézeteknek, bányatársaságoknak, tűzoltó egyesületeknek, cserkészcsapatoknak, jótékonyági dalegyletnek. E mellett zászlószeget, szegtartó bársony tokot, zászlórojtot, bojtot, szalagot, zászlóhordozó szíjat valamint zászlórudat és zászlócsúcsot is tartottak.⁷¹

Budapesten a cégbíróági társasmutatók alapján még számos zászlókészítő üzlet is működött: Pannónia Zászlógyár és Díszítő Vállalat,⁷² Tolnai Textilművek Rt.,⁷³ Hohenberg Ferenc Zsinór, Paszomány és Szalagáru Gyár Rt.,⁷⁴ Zsinór és Paszományház Rt.⁷⁵

Az Ecclesia Szövetkezet 1951-ben alakult és az 1959-es közgyűlés szerint: *„A szövetkezet fogyasztási szövetkezet. Célja, hogy az egyházközségeket, plébániákat, a lelkészkedő és tanító papságot, valamint a nyugdíjas papokat hivatásukhoz, működésükhöz szükséges iparcikkekkel, ruházati cikkekkel, egyházi ruhákat készítő kiegészítő üzem segítségével is, kegyzserekekkel és segéd-eszközökkel, valamint liturgikus könyvekkel, nyomtatványokkal, mint kiadó is előnyös feltételek mellett ellássa, s ezzel tagjai egyéni és közös gazdasági érdekét, valamint társadalmi felemelkedését a kölcsönösség alapján előmozdítsa. Továbbá a lakosságot hitbuzgalmi kegyzserekekkel, imakönyvekkel stb. ellássa.”*⁷⁶

A zászló tervezőjénél és készítőjénél elengedhetetlen volt a vallási áhitat illetve a vallásos lélek. Ennek visszacsengése a szemlélődőben úgy nyilvánult meg, hogy a tekintete azonnal a zászlólap közepére fókuszált. A zászlólap elrendezése és díszítése a helyes arányokon tükröződött vissza. Vagyis a

⁷¹ TÖRÖK 13–14.

⁷² BFL VII. 2. e. Cégbíróági iratok, Pannónia Zászlógyár és Díszítő Vállalat, Cg. 5767.

⁷³ BFL VII. 2. e. Cégbíróági iratok, Tolnai Textilművek Rt., Cg. 40393.

⁷⁴ BFL VII. 2. e. Cégbíróági iratok, Hohenberg Ferenc Zsinor, Paszomány és Szalagáru Gyár Rt., Cg. 13423.

⁷⁵ BFL VII. 2. e. Cégbíróági iratok, Zsinor és Paszományház Rt., Cg. 11155.

⁷⁶ BFL VII. 2. e. Cégbíróági iratok, Ecclesia Szövetkezet, Cg. 50494.

végeredmény nem torkollhatott egyfajta giccsparádéba. A képi üzenetnek, az ornamentikai ábrázolásnak és a nemzeti szimbólumoknak – felirat nélkül is – erős hatással kellett bírnia. A tervező, a készítő és a megrendelő között egy olyan erős vallásos kapocsnak kellett kialakulnia, amely által a tervező és a készítő képes volt átadni, illetve a hívő közösség meg képes volt befogadni és megérteni a zászló szakrális mondanivalóját.

A SZŰZ MÁRIA-ÁBRÁZOLÁSÚ ZÁSZNÓK IKONOGRÁFIÁJA

Maga az ikon szó, képet, képmást jelent, továbbá ez a neve az ortodox (keleti) egyházak fatáblára festett, vallásos témájú festményeinek is. Az ilyen ábrázolások nagyon szigorú szabályok szerint készültek és jól meghatározott teológiai tartalommal rendelkeznek. Leírásukkal, megértésükhöz szükséges magyarázatukkal az ikonográfia tudománya foglalkozik.

A legkorábbi keresztyén, vallásos témájú festményekkel a római katakombákban, az egyiptomi, örmény, görög szerzetesközösségekben találkozunk. Ezekből fejlődött ki a bizánci ikonfestő művészet, ami a későbbi korok alkotásra erősen rányomta bélyegét.

Ezekben a képeken nem egyszerűen szenteket, bibliai jeleneteket ábrázolnak, hanem annál sokkal többről van szó. Rajtuk az emberi test minden érzelemtől mentesen, megdicsőült formában jelenik meg. Az alakok nyújtottak, légiesek, az arcok átszellemültek, megdicsőültek. Mozdulatlanságukkal, nyugalommal a kép minden kifejezőerejét szemekre és a gesztusokra irányítja, amelyek belső lelki tulajdonságaikat, erényeiket, nem e világi mivoltukat közvetítik a szemlélő felé. Őket mély áhítattal szemlélve a lélek akaratlanul is felemelkedik a magasabb szférákba, és így közelebb kerül Istenhez.

Az ikonfestészetből nőtt ki a nyugati egyházak művészei is. Kezdetben kisebb eltérések mutatkoztak az ábrázolásmódokban, a festéstechnikában, majd később egyre jobban, és merészebben távolodtak tőle, mára pedig, mondhatjuk, szakítottak minden korábbi kötöttséggel. Ennek ellenére bizonyos esetekben kénytelenek visszanyúlni a hagyományokhoz, nevezetesen, amikor nem csupán művészi célok vezetnek az alkotókat, hanem egyszerűbb eszközökkel kívánják közvetíteni teológiai tartalmat a szemlélő felé. Ilyen a templomi zásznók művészete is. Viszonylag kis területen kell megjeleníteni mély vallásos tartalmat. Jó segítségük ehhez a jelképek, melyek ismeretében a szemlélőben történetek, események idéződnek fel.

A Szűz Mária-ábrázolású zásznók esetében a zásznóközépdíszek készítőit ugyanezek a szempontok vezérelték. A körmenetek során a nézőknek csak

rövid idejük van a megszemlélésükre, ezért viszonylag egyszerűnek, de mind amellet nagyon kifejezőerejüknek kell lenniük. Legelső sorban tudatosulni kell bennük, hogy Isten (Jézus) anyját látják, nem más női szentet. Éppen ezért legtöbb esetben Máriát a Kisdeddel a karján ábrázolják. Ezen belül három ábrázolás típus a leggyakoribb:

A méltóságteljes Szűzanya jobbján (Szíve felől) ülő Gyermeke felé mutat bal kezével. Ezt a típust Odigitrának, azaz útmutatónak nevezzük. Jelentése: az üdvözüléshez Jézus Krisztuson keresztül vezet az út.

A második típus az Eleusza, azaz irgalmazó ábrázolásmód. Ennél a megjelenítésnél Mária gyengéden átöleli Fiát, és mély anyai gyöngédséggel tekint Rá. Tekintetük összetalálkozik, viszonyuk bensőséges. Az Isten és a földi ember mély belső, lelki kapcsolatát jelképezi. Aki hisz Istenben, megtartja törvényeit, üdvözülni, a lelke a Mennyeik országába kerül.

A harmadik, igen gyakori típus, amikor Mária uralkodóként – az Ég Királynője – jelenik meg, ülőben, vagy karján ülő, esetleg mellette álló Fiával. Legtöbbször mindketten a nézővel szembe fordultak, szemkontaktust alakítanak ki vele. Fejükön korona, kezükben uralkodói jelvények, uralkodói pálca, kereszttel díszített gömb. Ehhez a típushoz tartozik a Magyarok Nagyasszonya (Patróna Hungariae) ábrázolásmód is. Ez esetben Mária fején a Magyar Szent Korona, kezében, vagy Fia kezében uralkodói jelképeink. Ha Mária a Magyarok oltalmazójaként jelenik meg, gyakran önmagában is ábrázolják a koronázási ékszerekkel, sőt néha a vállára terített koronázási paláttal is.

Ha Máriát az Ég Királynőjeként ábrázolják, fején fantázia szülte uralkodói korona, egyik kezében egyszerűen díszített, tagolt, aranyszínű pálca, másikban pedig kék színű, kör- és felső felén keresztpántos, kereszttel díszített gömb. A gömbforma, mint a legtökéletesebb idom, az isteni tökéletességre, Isten jelenlétére utal. A kék szín az égboltot jelképezi, a pántok pedig, melyek néha csillagokkal vannak díszítve, az égöveket. A gömb tetején álló kereszt a keresztény hitre, mint egyetlen, igaz vallásra utal. Mindez együtt a világmindenség szimbóluma, melyet a keresztény hit ural. A pálca az uralkodói hatalom, azaz Isten jelképe.

Ezek a szabályos ábrázolásmódok, amivel nem minden alkotó van tisztában, ezért néha előfordul, hogy a jelképek a szabályostól eltérően kerülnek megjelenítésre.

Máriát, ha nem konkrét jelenetbe helyezik, ülő, vagy álló helyzetben ábrázolják. Ülő pozícióban vagy felhőkön ül, vagy uralkodói székben trónol. Álló helyzetben állhat felhőkön, ami az eget, a Mennyszágot jelképezi, kék gömbön, ami a világmindenséget jelenti, vagy barna színnel, illetve kontinensekkel jelezve a földgömbön. Szinte minden esetben lába alatt holdsarló és kígyó. Az első szimbólum a pogányok vallási jelképe a félhold, a második, a kígyó,

pedig a bibliai kígyóra, azaz a Sátánra utal. Ezek jelentéstartalma: Mária, Isten Szent Anyja legyőzi, eltapossa a hitetlenséget és a Gonoszt. Más szóval, aki hisz Benne és rajta keresztül Istenben, azon nem vehet diadalt sem a hitetlenség sem a kárhozat.

A Szűzanya ruházata legtöbbször köpenyből és az alatta lévő ruhából áll. Köpenyének színe rendszerint kék, ami az ég szimbóluma, ruházata, ha vörös – mint a vértanúké -, akkor szenvedéseire, ha fehér, akkor tisztaságára utal. Néha a színeket felcserélik, de jelentéstartalma természetesen ez esetben is ugyanaz. Sokszor rózsaszínű ruházatot is visel, mert jelképe a rózsza, a legszébb, legpompásabb virág Ő a női nem Virágszála, a Titkos Értelmű Rózsza.

Gyakori megjelenítés még, hogy Mária, az Isten és az emberek iránt érzett lángoló szeretetétől égő Szeplőtlen Szívére mutat. Időnként Szívéből egy, vagy hét tőr áll ki, ez az ábrázolásmód a Hétfájdalmas Szűzanya típusa, utalva életében ért hét nagy fájdalmára. Jelentése, ne a mi fájdalmainkat tartsuk a legnagyobbnak, hiszen Isten Anyjának hét nagy fájdalmat kellett elviselnie életében. Tanuljuk meg szenvedéseinket alázattal elviselni.

Ha Mária felhőkön, éggömbön, vagy földgömbön áll, a föld felé kiterjesztett karokkal, és kezéből fénysugarat áraszt, akkor a Kegyelmet Árasztó Szűzanyáról beszélünk. Jelentése, szeretete minden emberre kiterjed, aki bizalommal, hittel imádkozik hozzá, kegyelmébe, gondjaiba veszi, lelkét megmenti a kárhozattól. Mária közvetítőként is értelmezhető, rajta keresztül Isten végtelen szeretete árad az emberek felé.

Gyakran Mária feje felett, mint egy glória, 12 csillag jelenik meg, illetve ruhája csillagokkal van díszítve. Jelentése: aki hisz Benne, üdvözülni, és a Menynek országába jut.

Ha Mária halott Fiát tartja ölében, Piéta típusról beszélünk. Mi lehet nagyobb fájdalom, mint egy anyának a fia elvesztése? Ez is a Fájdalmas Szűzanya típusa. A szenvedéseink alázatos elviselésében segít.

Sok esetben Mária kegyképábrázolások is megjelennek zászlóközépdíszeken. Ezekhez a kegyképekhez imameghallgatások, csodák társulnak. A vallásos áhítat és a reménység elmélyítésére szolgálnak. A szemlélőben konkrét példákat idéz fel az imák meghallgatására, tehát reménység tölti el, hogy az ő imái is meghallgatást nyernek.

Mint tudjuk, Szent István, miután elveszítette fiát, Imre herceget, egyenes ágú örökös hiányában a Szent Koronát Máriának ajánlotta fel, azaz a Szűzanya oltalmára bízta az országot. Ehhez az eseményhez köthető az az ábrázolás forma, mely szerint Mária, Szent István király korona felajánlását fogadja. Az ábrázolás szerint Mária elfogadja a Koronát, és ettől a pillanattól kezdve nevezhetjük Hazánkat Mária Országának. (Hasonló felajánlást később más királyaink is tettek, pl. I. Lipót, sőt ilyesmi más országokban is előfordult, de

számunkra természetesen Szent Istváné a legkedvesebb, és a magyar lélekhez legközelebb állóbb.)

Mivel tehát Máriát Égi Királynőnknek nevezhetjük, ezért Neki is lehetett magyaros jelleget adni. Fején tehát joggal jelenik meg a magyar Szent Korona, vagy ruházata a nemzeti színeinket idézi. Ritka, de van olyan ábrázolásmód is, hogy Mária haja a magyar menyecskek hajviseletét mutatja. Mindezekből jól kitűnik a magyar nép mély tisztelte és szeretete a Szűzanya iránt.

Számos esetben összetett ábrázolásmóddal is találkozhatunk. A bemutatott ábrázolás típusokat - melyek legtöbbször az ikonokra vezethető vissza -, behelyezik egy jelenetbe. Mária előtt angyalok, szentek tisztelegnek, adorálnak. De olyan is előfordul szép számmal, hogy Mária életéből vett jeleneteket mutatnak be, például, a hazatérő Szent Család, vagy Mária tanítása stb.

Az általunk vizsgált zászlóanyagról megállapítható, hogy ezek esetében a modernkori ábrázolások szakítanak minden hagyománnyal, néha kaotikusak, néha neoprimitívek. A korábbi céljukat már nem érik el, nem keltenek vallásos áhítatot. A modernkor termékei, megrendelőiknek, tervezőiknek, kivitelezőiknek gyakran fogalmuk sincs arról, hogy mit is kellene megjeleníteniük ahhoz, hogy betöltsék feladatukat. A zászlók anyagai is többnyire silány minőségűek, ami sokszor anyagi nehézségekre vezethető vissza.

Ezek egy lefelé ívelő folyamat utolsó állomásai. Minél későbbi időkre megyünk vissza, annál értékesebb, igényesebb zászlókat találunk. A zászlólap anyaga régen, leggyakrabban anyagában mintás, színes, vagy fehér selyemdamaszt volt. A mintáknak legtöbbször nemcsak díszítő funkciója volt, hanem konkrét jelentéstartalommal is bírtak. Gyakori motívumok: a kereszt - különféle ábrázolásmódban, díszítésben, a rózsza, a gránátalma, a lilium, a búza, a szőlő vagy egyéb olyan növény, ami keresztény szimbólumokat hordoz. A növények néha annyira stilizálva jelennek meg, hogy felismerésük, beazonosításuk nem egyszerű feladat. A zászlólap díszítései méltó környezetbe helyezik a zászlón ábrázolt jelenetet, vagy személyt. Ugyanakkor, mivel a lappal azonos színűek voltak, csak bizonyos szögből, vagy megvilágításnál kerültek elő, ezért diszkrét is voltak, nem vonták el a figyelmet a kép mondanivalójától.

A képeket igényes darabok esetén aranyozottrézből készült paszományszalag keretezte, és ugyanilyen szegélyezte a zászlólapot is. A szegélyeket rojtok, a fanonok végeit bojtok díszítették szintén azonos anyagokból készítve. E miatt ezek a zászlók igen súlyosak voltak, idővel sok károsodást szenvedtek. Ennek kiküszöbölésére, illetve akkor, ha a templom nem engedhette meg magának a drágább anyagok használatát, akkor a paszományok, rojtok, bojtok textilből készültek.

Amikor „szegényebb világ” köszöntött be, gyakoribbakká váltak a textilből készített díszítések, és a zászlólap anyaga is egyszínűvé vált. Ez a folyamat

napjainkra érte el legnagyobb mélységét. Eltűnt minden „felesleges” díszítés, leegyszerűsödtek a formák, megjelent a műselyem, a műanyagfonal, a gépi hímzés, a foltvarrás technika, ami igénytelen, semmitmondó megjelenést eredményez. Innen remélhetően csak felfelé fog emelkedni, a zászlókészítés, hiszen az igényes munka, a művészi kivitel soha el nem múló értéket képez és Istenhez, a hitünkhöz méltóbb.⁷⁷

---

⁷⁷ Saját felmérések alapján.